

ЕВРОСКЕПТИЦИЗАМ У СРБИЈИ

Аутор: др Јелена Тодоровић Лазић

Будући да евроскептицизам није везан за било какву специфичну идеологију, тешко га је раздвојити од многих облика критичког односа према Европској унији. Где се зауставља евроскептицизам, а где почиње легитимна критика коју грађани или групе могу изразити према одређеној мери или политици? Евроскептицизам се често сматра монолитним, јединственим политиколошким феноменом. То, међутим, представља озбиљну заблуду: евроскептицизам је хетероген и динамичан феномен, који се може уочити како међу политичким партијама, тако и међу бирачима, па се тако може више говорити о њему као о неухватљивом политиколошком и социолошком феномену. Потребан је свеобухватан, интердисциплинаран приступ како би се продрло у срж овог феномена.

Термин евроскептицизам се контекстуално користи од средине осамдесетих година прошлог века и сам почетак се може пратити кроз новинске чланке британске штампе. Његова употреба је била све чешћа нарочито кроз дебате око ратификације Мастрихтског споразума током деведесетих година 20. века. То је допринело да овај феномен преузме различита значења. Бројни аутори тврде да значење евроскептицизма мора бити схваћено у односу на различите националне и политичке традиције и разноврсна искуства европских интеграција.

Пол Тагарт (Paul Taggart) понудио је једну од првобитних дефиниција евроскептицизма у којој овај сложен феномен дефинише доста свеобухватно као „термин који изражава идеју логичног и квалификованог противљења процесу европских интеграција укључујући при том и потпуно отворено противљење које не почива на квалификованим аргументима“.

Нешто касније Тагарт је сам схватио да је дефиниција доста неодређена и општа па је покушао да је „поправи“. Заједно са Зербиаком (Aleks Szczerbiak), увео је типологију по којој постоје две врсте евроскептицизма – меки и тврди – (soft and hard). Тврди евроскептицизам се може уочити тамо где постоји принципијелна опозиција према ЕУ и европским интеграцијама и стога се може видети код странака (али не само код политичких партија већ и код грађана, медија, невладиних организација) које мисле да би њихове државе требало да се повуку из чланства или чија се политика према ЕУ, једнако противи актуелном пројекту европских интеграција. Како се и може видети из дефиниције, она укључује и одбијање чланства у Европској унији. Меки евроскептицизам постоји тамо где нема принципијелног приговора на европску интеграцију или чланство у ЕУ, али када забринутост у једној (или неколицини) области доводи до изражавања квалификоване опозиције према ЕУ или тамо где постоји осећај да је „национални интерес“ тренутно у супротности са путањом ЕУ. За ову категорију евроскептицизма се може рећи да је специфичан феномен који зависи од одређених питања у датом времену и одређене фазе процеса интеграције (противљење заједничкој валути, противљење уговорним ревизијама, противљење Уставу, противљење одређеним питањима пољопривредне политике, нуклеарна енергија, итд.). Овако посматрано, меки евроскептицизам је нека врста „реформистичког“ евроскептицизма, који у основи подржава постојање и опстанак Европске уније.

Евроскептицизам је почео да се појављује као важно подручје истраживања у друштвеним наукама. Његова популарност је почела да расте нарочито након одбацивања референдума ЕУ (у Француској и Холандији 2005. године), успона

евроскептичних политичких партија на националним изборима, али и на изборима за Европски парламент (2014. година) и сталног тренда опадања подршке јавности за ЕУ у већини држава чланица што нам показују истраживања јавног мњења Еуробарометра која се раде два пута годишње од 1973. године.

Литература о евракептицизму постаје обимнија у периоду након усвајања Маастрихта. Овај феномен постојао је још од раних фаза европске интеграције али је временом доживео преображај у погледу домета (широка распрострањеност) и карактера (вишедимензионаланост). Тако можемо говорити о три фазе у развоју евракептицизма. У првом периоду, евракептицизам је претежно (али не искључиво) присутан код националних елита. Друга фаза почиње са тешкоћама у ратификацији Маастрихтског уговора. Оне су покренуле интензивно размишљање о будућности европских интеграција али су истовремено и актуелизоване расправе о јазу између европских институција и грађана. Пораст критичког дискурса о Европској унији током 2000-их, указује на то да иако у почетку схваћен као ефемерни феномен, евракептицизам је постао саставни део процеса европских интеграција. Трећа и најновија фаза евракептицизма поклапа се са избијањем финансијске и мигрантске кризе. Обе кризе представљају катализатор снажних облика евракептицизма у Британији и другде по Европи. Данас се може говорити о томе да национални интереси – више него икад раније у историји европских интеграција имају приоритет над европском солидарношћу, наравно под претпоставком да солидарност уопште постоји. Не треба заборавити ни евракептицизам који је настао као резултат временски дуготрајног процеса проширења и јавља се код држава које су постале чланице 2004. и касније, као и код оних које још увек нису постале чланице, међу којима је и Србија.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА^[1]

Користићемо резултате Истраживања јавног мњења Института за политичке студије како бисмо видели да ли евракептицизам постоји у Србији и у ком облику.

Табела 1: Да ли сте за учлањење Србије у ЕУ?

	2015.	2016.	2017/1	2017/2
да	40.6%	39.9%	44.1%	47.1%
не	42.7%	46.3%	43.4%	41.3%
Не знам	16.8%	13.7%	12.5%	11.7%

Извор: Истраживања 2015., 2016., 2017/1, 2017/2 године

Табела 1 даје нам одговор на питање шта грађани Србије мисле о чланству Србије у Европској унији. Оно што је одмах уочљиво је да подршка не прелази 50 процената. То значи да када би у овом тренутку био расписан референдум о чланству, грађани Србије не би изгласали чланство у ЕУ. Овај показатељ нам говори у прилог тезе да евракептицизам у Србији несумњиво постоји. Посебно је занимљиво што је број негативних гласова већи од 40 процената, а најупечатљивији податак је тај што је 2015. и 2016. године проценат негативних гласова био већи од процента у корист чланства у ЕУ. Све то заједно говори о изразито присутном тренду евракептицизма у Србији.

Табела 2: Оцена поступака Европске уније

	2015.	2016.	2017/1	2017/2
Веома негативно	31.2%	24.2%	21.1%	19.6%
2	17.4%	21.7%	18.2%	19.2%
3	24.9%	24.1%	26.9%	29.9%
4	12.1%	14.5%	19.2%	17.4%
Веома позитивно	5.0%	8.5%	6.4%	6.5%
Не знам	9.4%	6.8%	8.1%	7.4%

Извор: Истраживања 2015., 2016., 2017/1, 2017/2

На претходне тврдње надовезује се и Табела 2 у којој се виде одговори на питање како грађани оцењују поступке Европске уније према Србији. Негативне оцене доминирају, са тим што се проценат веома негативних ставова смањio у односу на 2015. годину и то значајно (31.2 наспрам 19.6) док је проценат веома позитивних ставова порастао само за 1.5%. Укупно веома негативни и претежно негативни (категирија 2) надвлађају позитивне (веома позитивно заједно са категоријом 4 –претежно позитивно).

Табела 3: Мишљење грађана о ЕУ

	2016.	2017/1	2017/2
Веома неповољно	25.7%	22.7%	19.7%
2	20.8%	17.8%	18.6%
3	19.5%	24.7%	28.1%
4	17.1%	17.3%	20.0%
Веома повољно	10.5%	9.6%	7.1%
Не знам	6.4%	7.9%	6.5%

Извор: Истраживања 2016., 2017/1, 2017/2

Слично као и табела 2, табела 3 доноси нам сличне резултате као одговор на питање какво је мишљење грађана Србије о Европској унији. Веома неповољно и претежно неповољно мишљење се издваја на први поглед и у укупном збиру далеко превазилази веома повољно и претежно повољно мишљење (38.3 наспрам 27.1 2017/2 док је 2015. године та разлика била још убедљивија 46.5 наспрам 27.6).

Табела 4: Да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ, Србија треба да испуни све постављене услове?

	2016.	2017/1
да	18.8%	20.6%
не	62.9%	61.4%
Не знам	18.3%	18.0%

Извор: Истраживања 2016., 2017/1

Табела 4 нуди нам једно од могућих образложења негативних ставова из претходних табела кроз одговоре на питање да ли мислите да током преговора о чланству у ЕУ, Србија треба да испуни све постављене услове. Преко 60 процената грађана Србије сматра да Србија не треба да испуни све услове.

Табела 5: Да ли Србија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ?

	2017/2
Да	23.3%
Не	64.8%
Не знам	12.0%

Извор: Истраживање 2017/2

Табела 5 носи нам један од водећих разлога за евроскептичне ставове грађана Србије а то је питање Косова и Метохије. На питање да ли Србија треба да призна Косово да би била примљена у ЕУ, 64.8% грађана Србије сматра да не треба.

Не само поменути истраживања које је спровео Институт за политичке студије, већ и званична истраживања које спроводи Министарство за европске интеграције, показују нам да људи у Србији нису наклоњени према чланству у ЕУ. Такав тренд је примећен у већини земаља кандидата у њиховом преговарачком процесу. Недостатак подршке изазвали су многи фактори, али најизраженији су: захтевне и скупе реформе које се

морају спровести, недостатак информација о ЕУ, разочарење социо-економским стандардима и тренутним стањем у земљи и слично. Извори евроскептицизма варирају од земље до земље (унутар и изван ЕУ, која фаза интеграције је у току), од партије до партије (радикална левица, конзервативна десница, радикална десница). Евроскептицизам у Србији има многобројне узроке. Први и основни уклапа се евроскептицизам изазван претприступном стратегијом. У случају Србије, овај добро познати облик има неке модификације које му управо кроје ново рухо.

Самит ЕУ који је одржан у Солуну 2003. године у литератури се често означава као прекретница у односу региона „Западног Балкана“ и Европске уније будући да је тада овај регион добио чврста обећања о догледној европској перспективи кроз Процес стабилизације и придруживања. Међутим, почетни ентузијазам који је уследио, истопио се током наредних година јер се нису остварила очекивања већине земаља региона (изузимајући Хрватску која је 2013. постала чланица Европске уније). Иако је за многе од њих европска перспектива и даље на дугачком штапу, политика проширења се може из неких углова посматрано, оценити као успешна имајући у виду да је перспектива чланства коју је Солунски процес најавио, послужила у одређеној мери као катализатор постконфликтне стабилизације у региону. За политичке лидере и јавност у региону, данас често обећања дата на Солунском самиту пре 15 година имају, ипак, симболички значај с обзиром на то да се проширење не налази на листи приоритета Брисела у наредним годинама.

Грађани Србије последњих година дају мању подршку европским интеграцијама, она често не прелази 50 процената. Разлози за то су многобројни. Из Брисела стижу двосмислене поруке. Након 2009. године када је подршка интеграцијама износила 73 одсто и када је оволиком ентузијазму и оптимизму допринело укидање виза – подршка је наредних година стрмоглаво опадала. Најновије истраживање јавног мњења, које је током децембра спровело Министарство за европске интеграције, показује да би улазак у ЕУ на потенцијалном референдуму подржало 52 одсто грађана, 24 одсто би гласало против, 12 одсто не би гласало уопште, а 12 одсто не зна одговор; то ипак није најнижи ниво подршке, јер је она у појединим тренуцима износила и 41 одсто (јун 2016, децембар 2012). У прилог овом преокрету у ставовима говори и аргумент Слободана Антонића који тврди да се трансформација догодила 2011. године и то најпре у медијским круговима у Србији наводећи експлицитно ауторе њихове текстове као и медије у којима су они објављени. Пре тога, према мишљењу Антонића, готово сви медији у Србији су испољавали изразито евроентузијастичне ставове.

Европске интеграције трају већ 17 година и претвориле су се у километарску трку којој циљ још увек није тако близу. Временом се тема чланства у ЕУ излизала као предизборна тема јер није било конкретних резултата у смислу опипљивих користи које би грађани Србије могли да осете услед приближавања Унији – „почетна одлука да се подржи процес интеграције, доноси се као резултат мање или више рационалне калкулације о предностима интеграције а не као резултат ‘европејства’“. Потенцијално чланство у ЕУ грађани Србије често доживљавају као читав низ ултиматума па је очигледнији штап у поређењу са шаргарепом. „Оно што значајно продубљује скептицизам код држава у процесу приступања јесте сам процес који је прилично дуг и који не изгледа онако како би грађани желели, а то је да буде партнерски“. Недовољна подршка у Србији повезана је и са доживљајем процеса и криза које се одвијају унутар саме ЕУ: финансијска, криза евра, мигрантска, криза идентитета, Брегзит. Политички лидери у Србији истичу да је чланство у ЕУ стратешки циљ, међутим, истовремено се Унија осуђује због њених ставова према Косова, али и због НАТО интервенције. Унутрашњи проблеми и турбуленције унутар „бриселске Европе“ се често могу пронаћи у медијима. Иако на први поглед делује да је због свега наведеног тема ЕУ изгубила важност код бирача, грађани Србије и даље гласају за партије које су, макар декларативно, заговорници европских интеграција. Поруке које долазе из Брисела

доживљавају се као стално условљавање, понижавање Србије, угрожавање њеног идентитета. Узрок негативних ставова о ЕУ је и то што су грађани или лоше информисани или уопште нису информисани.

Евроскептицизам у Србији има неке оригиналне особености о којима су писали многи домаћи аутори, при чему треба издвојити закључке до којих је дошао социолог Слободан Антонић у својим текстовима „О `дебриселизацији` бирача: евроскептицизам у јавном мњењу Србије“ као и „Euroscpticism in Serbia“. Закључци се односе на несразмеран однос између домаће литературе богате евроскептичном аргументацијом, пораста евроскептичних ставова код грађана са једне стране и недовољно испољене евроскептичне оријентације код владајућих политичких партија у домаћем Парламенту и Влади. Политичке партије у Србији све до 2011. године устручавале су се од јавног испољавања евроскептичних ставова, као да их је било стид да наглас кажу да не подржавају еуфоричну идеју о пожељном чланству у Европској унији. Демократска странка Србије (ДСС) и Српска радикална странка (СРС) прве су јасно испољиле да не подржавају чланство Србије у ЕУ. Оно што је интересно, те две партије, заједно са Дверима, данас представљају доминантне евроскептичне партије у Србији али оне не учествују у Влади на републичком нивоу нити су у њој учествовале од 2011. године на овамо (неке чак и раније, а неке попут Двери су касније и формиране). Ту долазимо до парадокса да су партије које су последњих година на власти у Србији пресудно евроентузијастичке или макар декларативно тврде да Европа нема алтернативу, док њихови бирачи нагињу евроскептицизму на основу свих поменутих истраживања (и оним које спроводи Министарство за европске интеграције и Еуробарометар, али и ова истраживања која спроводи Институт за политичке студије).

Није случај Србије јединствен у погледу очигледне трансформације ставова од евроентузијазма ка евроскептицизму, у готово свим државама Централне и Источне Европе које су прошле чекаоницу за чланство у ЕУ биле су присутне ове трансформације. Међутим, треба поменути пример Пољске у којој је ситуација била суштински обрнута него у Србији. Већина политичких партија су од самог почетка интеграција испољавале изражене евроскептичне ставове (Самообрана и Лига пољских фамилија, али у одређеној мери и Сељачка странка и Грађанска иницијатива, касније су се придружиле и неке друге попут тренутно владајуће Права и правде). Ентузијазам пољских грађана у почетку је био низак и у складу са евроскептицизмом политичких партија али расте последњих година (у периоду 2016-2018. године константно око 50% Пољака има позитивну слику о ЕУ и тако се налази у врху међу позитивним ставовима грађана ЕУ). Закључак је да ентузијазам грађана више није у складу са већинским, евроскептичним ставовима политичких партија. Управо је то оно што је дијаметрално супротно у односу на Србију где партије испољавају ентузијазам, а грађани скептицизам.

Један од парадокса евроскептицизма јесте тај што веома често он није заснован на политичким и/или економским чињеницама и оценама, већ на незнању. На основу недостатка знања или разумевања, он се брзо шири и пажљиво га негују мејнстрим медији који подсећају људе на лошу слику о ЕУ. Гледајући податке из анкете Еуробарометра из 2015. године, 42% је изјавило да не разумеју како ЕУ функционише. Ако не разумете како ЕУ функционише, да ли сте у стању да критички процените информације које се дају путем медија? Гледајући од 2010. године евроскептицизам се повећао не само у традиционално скептичним земљама, попут Данске и Велике Британије, већ и у земљама оснивачима, као што су Француска и Немачка. Сам скептицизам није толико лош. У неким ситуацијама, евроскептицизам се може сматрати „здравом критиком“. Нажалост, у овом тренутку велики део скептицизма више је критика која није конструктивна јер не предлаже могуће компромисе.

Евроскептицизам се први пут појавио 1985. године у британским новинама. Могло би се рећи да је од тада, у различитим облицима, попут тврдог или меког евроскептицизма, економског или политичког, постао стална компонента политичког пејзажа ЕУ. То је заиста сложен феномен. Са сваком новом фазом у развоју Европске уније, односно раније Европских заједница, мења се главни фокус евроскептицизма – од напада на идеју европског грађанства до супротстављања заједничкој валути и имиграционој политици, па чак и до критике целокупне идеје европских интеграција и њене неизвесне будућности, као што је последњих година случај. Треба напоменути да потпуни нестанак Европске уније више није опција, па чак и најтврдокорнији евроскептици осећају да је неизбежан неки минималан облик интеграције. Дилема остаје да ли ЕУ треба да буде „све ближе унија“ или да се врати у првобитно стање као зона слободне трговине са минималним наднационалним надлежностима. Национализам, културни, политички и економски разлози представљају главни извор неповерења и оклевања према ЕУ.

Феномен евроскептицизма носи извесну контрадикторност јер у себи обједињује два главна питања: да ли је евроскептицизам саставни део процеса интеграције или он представља полазну тачку за дезинтеграцију ЕУ? Одговор на ово питање зависи од угла из кога се посматра. Ниједан одговор није погрешан. Несумњиво је и саставни део и пут у дезинтеграцију чему сведочи Брегзит. Треба истаћи да се доживљај и интерпретација феномена разликује из визуре држава чланица и држава кандидата, у првом случају евроскептицизам је повезан са историјским развојем ЕУ, у другом случају евроскептицизам код кандидата је далеко сложенији. У земљама у транзицији које су скоро постале чланице (или су тренутно у процесу преговарања попут Србије), проблем није настао постојањем једне или две политичке партије које се супротстављају улазу у ЕУ, већ неговањем тзв. „популарног“ евроскептицизма. Државе кандидати треба да створе институционалну структуру за преговоре како би ускладили национално законодавство са европским и тек након завршетка преговора, грађани ће донети коначну одлуку за или против уласка на референдуму. Наглашено незадовољство људи ситуацијом у земљи и притисак ЕУ на убрзање скупих реформи представља додатни елемент неизвесности око уласка у ЕУ. Важно је узети у обзир све изворе евроскептицизма како би утицало на рационалну перцепцију ЕУ, што је могуће само уз континуирано ширење информација о функционисању ЕУ, као и значаја наметнутих реформи. Али и Европска унија би требало да се труди да поправи слику у медијима и да штап замени шаргарепом уколико не жели да једног дана међу будућим чланицама не добије нове евроскептике попут Чеха, Хрвата и Пољака. Такође, чини се да став да Европа нема алтернативу управо води настанку нових скептика, нарочито у случају Србије.

[1] Истраживања је спровео Институт за политичке студије, Београд, теренско истраживање у виду упитника, на стратификованом узорку на целокупној територији Србије, без Косова и Метохије. 2015. Истраживање је вршено у периоду од 16. до 26. новембра, на узорку 1272 испитаника, 2016. у периоду од 20. до 30. новембра, на узорку 1272, 2017/1 у периоду од 25. маја до 5. јуна на узорку 1272, и 2017/2 од 20. до 30. новембра на узорку 1474 испитаника.